

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Regimes and Oppositions

Hoetjes, B.J.S.

Citation

Hoetjes, B. J. S. (1974). Boekbespreking van: Regimes and Oppositions. *Acta Politica*, 9: 1974(4), 433-440.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449403>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449403>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

kurrentievermindering gedurende de interelektorale periode. Deze reden vloeit voort uit het feit dat financiering door middel van een begroting levering van het goed via de markt bij het tot stand komen van één prijs voor het goed uitsluit (vergelijk het verschil tussen de functies (2 en 3) in mijn model).

Jan G. Siccama

Naschrift

1 – Siccama herhaalt zijn wiskundige fout. Hij veronachtzaamt het verschil tussen 'appels = peren' en 'appels = f(peren)'.

2 – De volkomen prijsdiscriminatie, waar Siccama op doelt, vindt plaats door de aanbieder; de begrotingsfunctie is evenwel een aangelegenheid van de aanvrager.

J. v. d. D.

Politieke oppositie buiten het kader van de westerse democratie

door B. J. S. Hoetjes

Readers roepen gemengde gevoelens op. Naast de waardering voor het bundelen van diverse bijdragen over een onderwerp komt het vermoeiende vermoeden op, dat men zich heeft vertild – zowel samensteller als recensent van een reader bekruipt dan ook vaak de neiging om de vaak zeer uiteenlopende bijdragen *on face value* te accepteren en zich te beperken tot het aangeven van enige grote lijnen. Bij de hier volgende bespreking van de nieuwste reader van R. A. Dahl¹ is geprobeerd dit te vermijden en zowel diversiteit als algemeen betoog tot hun recht te laten komen.

Opzet van *Regimes and Oppositions* is te illustreren en te beredeneren, hoe en waarom zich in de meest uiteenlopende politieke stelsels vormen van oppositie voordoen; en bredere opzet dus dan werd gevolgd in *Political Oppositions in western democracies*², dat zich concentreerde op de betekenis van opposities in polyarchaal-democratische stelsels. In deze nieuwste reader vindt men, naast een inleiding van Dahl, bijdragen over Oost-Europese, Zuid-Europese, Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse stelsels bijeengebracht, zodat het beeld van *Political oppositions in western democracies* tot een 'wereldomspannende' visie is gecompleteerd. De hoofdstukken, die alle speciaal voor deze reader werden geschreven, sluiten duidelijk beter op elkaar aan, dan men van veel readers gewend is. Na Dahl's inleiding over betekenis en mogelijkheden van oppositie onder verschillende politieke regimes, volgen drie bijdragen over Oost-Europa: F. C. Barghoorn over 'Factional, sectoral and subversive opposition in Soviet politics' en H. G. Skilling over 'Opposition in Communist East Europe' en 'Czechoslovakia's interrupted revolution'. W. J. Foltz geeft een beschouwing over oppositie in de eenpartijstelsels van zwart Afrika, J. J. Linz over Spanje als case-study van oppositie onder een autoritair stelsel, R. H. Dix behandelt de relatie tussen oppositie en ontwikkeling in Latijns-Amerika, en tenslotte volgen twee bijdragen over Aziatische stelsels: R. Kothari, 'India: oppositions in a consensual polity' en M. Leiserson, 'Political oppositions and development in Japan'.

Bij elk landen-hoofdstuk is geprobeerd om de meest recente politieke ontwikkelingen mede in de beschouwingen te betrekken en zelfs voorzichtig de 'prospects and perspectives' van oppositie te schetsen, zodat het boek een duidelijke actualiteitswaarde verkrijgt.

Een beschrijvend-historische aanpak is kenmerkend voor de meeste bijdragen. Zo komt Barghoorn na een historische inleiding, van waaruit hij de Russische hypergevoeligheid en afkeer tegenover oppositie verklaart en desondanks een groeiende betekenis ziet van oppositie in de USSR, tot een beschrijving van de huidige oppositievormen. Factionele oppositie, die altijd al een rol heeft gespeeld, met name bij de strijd om de opvolgingen, ziet hij in betekenis toenemen doordat ze verankerd raakt in de samenleving, die een groeiende specialisering en spreiding van deskundigheid kent. Factiestrijd beweegt zich binnen het kader van loyale aanvaarding van het systeem; minder duidelijk is dit bij de 'sectoral opposition', de 'categorale oppositie', die vanuit de belangen van beroepsgroepen streeft naar wijzigingen in systeem zowel als beleid; met name schrijvers, kunstenaars, historici, fysici en juristen geven vorm aan deze oppositie, die in betekenis zal blijven groeien. Subversieve oppositie tenslotte, die zich geheel negatief opstelt tegenover het systeem, en dan ook als 'politiek misdrijf' geldt voor de

wet, komt van de kant van religieuze, ethnische en linguïstische groepen en uit zich in deserties, mouterijen, stakingen, vlucht naar het buitenland en incidentele aanslagen. De betekenis ervan acht Barghoorn minder groot dan die van beide andere vormen; weliswaar spreekt hij van een legitimiteitscrisis in de Sowjetunie, doch hij benadrukt de wijdverbreide steun, die het systeem geniet in een tijdperk van groeiende welvaarts en sociale mobiliteit.

Evenals Barghoorn ziet ook Skilling de dood van Stalin als een keerpunt voor de opposities binnen de Oosteuropese communistische stelsels (met uitzondering van Joegoslavië en Albanië). Bij het overzien van de mogelijke varianten spreekt Skilling, naast van factierivaliteit, van 'integrale oppositie', die berust op een volledige verwerping van de officiële leer, van 'fundamentele oppositie', die gebaseerd is op diepgaande meningsverschillen binnen deze leer, en van 'specifieke oppositie' (meestal binnen de partij) tegen concrete beleidsbeslissingen. Nadat in de stalinistische periode iedere uiting van oppositie, die nog resteerde uit de tijd voor 1948, was onderdrukt, gaf de periode daarna een toenemende variëteit en betekenis van oppositie te zien. Als trend ziet Skilling een afname van 'integrale oppositie', een verzachting van de factiestrijd, een niet weg te denken rol voor 'fundamentele oppositie, à la Dubcek en, als belangrijkste element, een groeiende betekenis van (loyale) oppositie tegen specifiek beleid. Als kanaal en forum fungeren in zekere mate de volksvertegenwoordigingen, de verkiezingen, de partij zélf en de vakbonden (vooral in Joegoslavië), maar vooral de kranten en de artistiek-intellectuele media. De invloed van oppositionele uitingen, die opkwam uit Dubcek's streven om binnen het kader van de communistische eenpartijstaat te komen tot een constitutioneel-democratische federatie, alsmede de repressieve reactie daarop, beschouwt Skilling als uitzondering op bovengenoemde trend: de krachten tot oppositie en hervorming acht hij, sterker dan de Sovjetunie, blijvend aanwezig in de Oosteuropese stelsels, zij het dan dat ze aan sterke binnenlandse en buitenlandse tegenkrachten onderhevig zijn.

Ook in niet-communistische eenpartijstaten zijn de mogelijkheden voor een georganiseerde, beleidsgerichte oppositie zeer beperkt, concludeert W. J. Foltz. In de Afrikaanse staten ziet hij dit als een gevolg enerzijds van het koloniale vertegenwoordigersstelsel, anderzijds van de kleine schaal van de nationale gemeenschappen, de nationalistische eenheidsideologie gericht op economische planning en de grote rol van persoonlijke leiderschap.

Deze factoren leiden ertoe, dat oppositie buiten de wet wordt gesteld en eenheids-/massapartijen een grote voorsprong krijgen. De kansen voor oppositie hangen vooral af van het patroon van scheidslijnen en bindingen tussen groepen in de samenleving (cumulatieve 'cleavages' zijn uitzondering) en, in nauw verband daarmee, met de herkomst van potentiële oppositieleiders. Nu de 'nationalistische middenklasse' de macht organiseert en monopoliseert, is de oppositie vooral te vinden bij de 'traditionele notabelen', de 'oude bourgeoisie' en de 'nieuwe intelligentsia'. De eerste twee groepen speelden binnen het koloniale stelsel een politieke rol van betekenis, de laatste groep groeide op na de onafhankelijkheid en kreeg met haar opleiding een afkeer mee van 'dirty politics'. De oppositie opereert soms openlijk in de politieke arena, eventueel vanuit het buitenland, meestal echter via vakbonden, jeugdorganisaties e.d., of binnen de partij als facties; organisatorisch het belangrijkste evenwel is de niet-politieke oppositie van de bureaucratieën van civil service en strijdkrachten, vooral door de plaats van de nieuwe intelligentsia daarin.

Juan J. Linz analyseert in een uitgebreide, zeer goed gedocumenteerde bijdrage de oppositie in Spanje binnen het kader van het typisch Spaanse autoritaire stelsel, dat – mede vanuit het trauma van de Burgeroorlog – een grote mate van politieke onverschilligheid tolereert en zelfs stimuleert. Oppositie heeft een beperkte, maar betrekkelijk veilige plaats in de marge van de politiek. Linz spreekt dan ook van semi- en pseudooppositie, (binnen de wet), naast de a-legale en de illegale oppositie. Kerk, ethnisch-linguïstische subculturen en rechterlijke macht vormen haar belangrijkste bases. Doordat oppositionele organisatie is verboden, werkt de oppositie via semi-politieke verbanden zoals facties binnen de bureaucratie, groepen rond notabelen, en comités in bedrijven; oppositionele meningsuiting daarentegen is opmerkelijk onbelemmerd.

Op deze wijze kan de oppositie een belangrijke informerende en zelfs representerende functie vervullen, doch in het legitimeren, het integreren van regeling en bevolking en in het bieden van reële beleidsalternatieven schiet ze volledig tekort. Linz signaleert belangrijke veranderingen in Spanje sinds de Burgeroorlog, vooral in de economische sfeer, maar ook in politiek en bestuur (verjonging), pragmatisering, liberalisering, groeiende flexibiliteit, zij het dan dat deze laatste achterblijven bij de economische en sociale verandering: deze 'lag' vormt volgens Linz het grootste probleem voor de toekomstige ontwikkeling van het Spaanse politieke stelsel.

R. H. Dix richt zich op de vraag, welk verband er in Latijns-Amerika bestaat tussen de rol van legitieme oppositie (werkend via parlement, partijvorming en verkiezingen) en de economische, sociale en politieke ontwikkeling; politieke ontwikkeling wordt afgemeten aan de mate van participatie en nationale loyaliteit. De Latijns-Amerikaanse politiek wordt gekenmerkt door het overheersen van familiebanden en patronagerelaties, een neiging tot compromisloze geestdrijverij en een grote betekenis van regering voor samenleving en economie; hieruit resulteert een intense rivaliteit binnen de elite, waarbij oppositie vaak verboden wordt, zonder dat er evenwel sprake is van wijdverbreide organisatie of mobilisatie. Een personeelsgebonden factiestrijd, uitgekristalliseerd langs de scheidslijn conservatief-liberaal, speelt zich af binnen het kader van een autocratische dictatuur of een 'limited participation aristocracy'. Onder invloed van economische groei en een toenemende sociale complexiteit op bredere basis, en krijgt de oppositie steeds meer een legitiem, geïnstitutionaliseerd karakter.

Haar rol wordt echter beperkt door de nog steeds zeer sterke traditionele groepen en leiders, die oppositie niet of nauwelijks als legitiem accepteren; velen – studenten, militairen, middenstand – beschouwen niet verkiezingen en politieke meningsvorming via partijen als de meest legitieme grondslag voor politiek-oppositioneel handelen, maar 'directe actie' en geweld. Naast en buiten de politieke partijen bestaan derhalve talrijke kernen van oppositie, waarbij ook b.v. de kerk, de buitenlandse 'enclaves' en politieke facties een rol spelen. De politieke betekenis van economische klassentegenstellingen wordt evenwel gemitigeerd door de verdeling liberaal-conservatief, de grote sociale verschillen binnen de klassen, de sociale mobiliteit en de versmelting/coalitievorming aan de top. Terwijl de partijverdelingen vooral corresponderen met de sociale scheidslijnen, blijkt de mate van tolerantie tegenover oppositie vooral samen te hangen met de mate van nationale integratie/cohesie en met het gedrag van elites en individuele leiders. Voor de naaste toekomst beschouwt Dix als het meest waarschijnlijk een stelsel geleid door gemoderniseerde coalities, waarbij oppositie is

toegelaten; vanzelfsprekend acht hij dit echter geenszins, omdat vooral in kritieke fasen van de economische en sociale ontwikkeling autoritaire alternatieven van links of van rechts een grote aantrekkingskracht hebben.

Rajni Kothari benadrukt de homogeniteit en de tolerantie van de Indiase politieke cultuur. Regerings- en oppositieleiders hebben vaak dezelfde sociale achtergrond en gaan uit van dezelfde democratische doeleinden en procedures. In feite is er geen scherp onderscheid te maken tussen regering en oppositie, omdat de laatste zeer gevarieerd is, uiterst los georganiseerd – *if at all* – nauwelijks andere doeleinden heeft dan het 'wisselen van de wacht' en zich vooral richt op de verdeling van 'politieke goederen' over steeds meer groepen; de federale structuur maakt dit beeld nog extra wisselend en gecompliceerd. Een belangrijke verklaring hiervoor ligt in de Indiase traditie, met haar grote tolerantie tegenover meningsverschillen, onduidelijkheid, fragmentatie en ongelijkheid, en haar voorkeur voor consensus en arbitrage. De nationalistische Congress-beweging van vóór 1947, die binnen een parlementair-liberale democratische opzet een veelheid van ideologieën, activiteiten en subgroepen herbergde, zette deze traditie voort. Na de Onafhankelijkheid werd de regerende Congress Party samen met de regeringsbureaucratie tot dé arena van politieke concurrentie en oppositie, waarbij oppositiepartijen, vaak met succes, aansluiting zochten bij de facties binnen de regeringspartij. Het sterk persoonsgebonden leiderschap van Nehru en de 'syndicate bosses' belemmerde echter de communicatie tussen regering en bevolking en de hevige interne partijstrijd bracht een desintegratie van de Congress Party te weeg, die na 1967 leidde tot de splitsing en zuivering onder Indira Gandhi en tot het tijdelijk verlies van de regeringsmacht in vele deelstaten.

De 'United Fronts' van oppositiepartijen vielen echter zeer snel uiteen, terwijl de Congress Party sinds de splitsing aan coherentie en aantrekkingskracht op de kiezers heeft gewonnen. De oppositie is over een aantal centra verdeeld, terwijl de regerende partij, die de centrale macht – 'the great moderator of politics' – bezit, politiek de toon aangeeft en de nationale consensus belichaamt. Daarnaast werkt het patroon van wisselend conflict en samenwerking tussen partijen en facties ook door op het lokale en deelstaatniveau vanwege de federale, gedecentraliseerde staatsinrichting. De grote openheid van het systeem stimuleert niet alleen parlementair-institutionele oppositie, maar ook diverse vormen van agitatiepolitiek; steeds weer nieuwe groepen brengen hun eisen naar voren, vanuit een overwegend pragmatisch streven naar macht en overheids-patronage. Een veelvoud van belangentegenstellingen tussen kasten, taalgroepen, religieuze en regionaal-ethnische minderheden, vakbonden, studenten en intellectuelen vormen de bases voor oppositie binnen het kader van een ruime pragmatische consensus over het bestaande, sterk distributief georiënteerde, open systeem van 'one-party dominance'. Alleen de intellectuele, stedelijke middle class ontwikkelt, vanuit een Gandhiaanse afkeer van 'dirty party politics', tegen het stelsel zelf een duidelijk oppositioneel standpunt dat economische ontwikkeling, krachtig leiderschap en liberale waarden poogt te verenigen.

In de Japanse traditie, stelt Leiserson, staan centraal de begrippen harmonie, gemeenschap, ongelijkheid en ethiek: principieel-gewelddadig verzet buiten het systeem wordt als aanvaardbaarder beschouwd dan pragmatische 'opportunistische' oppositie ten behoeve van belangen en ambities van deelgroepen. Toch speelt deze laatste vorm van oppositie een belangrijke rol in de Japanse politieke ontwikkeling: de omverwerping van het feodale Tokugawa overlord-systeem in

1868 kwam tot stand door een coalitie tussen de buitengesloten handels- en grondbezittersgroepen en een oppositiegroep binnen de heersende feodale klasse, welke laatste zonder politiek-institutionele veranderingen de nationale economische en militaire macht wilde vergroten. Weldra ontstonden binnen de nieuwe oligarchie meningsverschillen tussen 'feodalisten' en de aanhangers van de nieuwe burgerrechtsbeweging, waaruit de Liberale en Progressieve partijen voortkwamen; ondanks repressie leidde deze laatste oppositie tot de parlementaire Constitutie van 1890, waarin een beperkte plaats werd gecreëerd voor partijvorming en verkiezingen. De politieke partijen identificeerden zich steeds meer met de oligarchie, en de nationalistisch-expansionistische oppositie uitte zich via gewelddadige genootschappen. Toen de oligarchie van 1868, die door haar continuïteit en haar hechte relatienetwerk het regeringsbeleid effectief had gecoördineerd, rond 1920 evenwel was uitgestorven, werd een groeiende oppositie merkbaar: een zich uitbreidend electoraat bracht de vorming van socialistische partijen, die het systeem uiteindelijk verwierpen, de groeiende rijkdom leidde tot sterke, doch smalle bindingen tussen politieke partijen en 'big business' en een toenemende betekenis van 'machine politics'. Buiten het parlement groeiden, naast revolutionair-linkse, vooral radicaal-nationalistische genootschappen, de laatste gesteund door segmenten van de parlementair-bureaucratische oligarchie: zij vonden hun bekroning in de geleidelijke totalitaire omwenteling tussen 1931 en 1937. Na 1945 leidde het wegvallen van de militaire repressie, de landhervorming en de sterk gepousseerde vakbeweging tot een 'parlementarisering' van het systeem en een grotere variëteit aan politieke actoren: een groeiende parlementaire oppositie van de socialisten tegenover de regering met name inzake economische en buitenlandse politiek, en buiten het parlement oppositie van zowel ultrarechtse als communistische groepen, naast de massamedia en de intellectuelen. Sinds 1955 vertoont het Japanse partijstelsel een stabiel beeld: oppositie van socialisten, communisten en – sinds kort – Buddhisten, tegenover een zeer geleidelijk afkalvende kamermeerderheid van de Liberaal-Democratische Partij. Bij de verkiezingen, en vooral bij kabinetsformaties spelen de facties binnen de LDP een hoofdrol als 'oppositie', waarbij iedere factie over een eigen politieke 'machine' beschikt. Bij issues van buitenlandse politiek en binnenlandse hervorming spelen de oppositiepartijen een actieve, en vaak effectieve rol, wanneer ze aansluiting weten te vinden bij oppositionele groepen binnen het regeringskamp; bij 'bread and butter issues' overheerst een systeem van onderhandeling en compromis. Tenslotte constateert Leiserson in de laatste jaren een groeiende niet-geïnstitutionaliseerde oppositie.

Dahl's inleiding tenslotte is bedoeld om de diverse beschouwingen samen te brengen in een gemeenschappelijk kader van classificaties en begrippen. Als grondredenering stelt Dahl, dat enigerlei vorm van oppositie universeel is, dat diversiteit en pluraliteit van politieke voorkeuren normaler is dan bipolariteit, dat theoretisch gezien politieke stelsels kunnen worden ingedeeld op een continuum hegemonie-egalitaire democratie (al naargelang de diverse politieke meningen meer of minder gewicht krijgen), maar dat in de praktijk altijd een deel van de voorkeuren buitengesloten wordt en daarom stelsels beter kunnen worden ingedeeld (naar mate van participatie en de mate van 'public contestation') in 'hegemonieën', 'mixed regimes' en 'polyarchieën'. Naarmate de barrières voor oppositie worden verlaagd, zullen aantal en variëteit van politieke voorkeuren toenemen, maar dit betekent niet, dat het systeem dan gevrijwaard is van onte-

vredenheid: met name de problematiek van (on-)gelijkheid in vertegenwoordiging en polarisatie-/segmentatieneiging kunnen, afhankelijk van de cumulativiteit van de conflicten, de felheid der tegenstellingen en het aantal conflictpolen, het voortbestaan van het systeem als zodanig bedreigen.

Een aantal van Dahl's stellingen roept nadere vragen op: zo kan men zich afvragen, of in de indeling in hegemonieën-gemengde stelsels-polyarchieën empirisch erg zinvol is, en meer dan een illustratie van de dimensies 'public contestation' (d.i. de vrijheid en vérgaandheid van de publieke politieke discussie) en 'participation/inclusiveness' (de mate van deelname aan deze discussie) – dimensies, die een sterk onderling verband vertonen en daarom moeilijk als afzonderlijke assen voor een indeling van stelsels kunnen fungeren.

De uitwerking van de verschillende types stelsels leidt tot onduidelijkheden. Allereerst het hegemoniale stelsel – een systeem, dat de neiging vertoont om iedere vorm van oppositie, zowel binnen als buiten de regerende groep, zonder onderscheid als 'gevaarlijk' te beschouwen, buiten de wet te stellen en te onderdrukken. Onderdrukking echter, zo stelt Dahl, vermindert de loyaliteit en de tevredenheid binnen het systeem en vergroot de kans op een 'runaway explosion', omdat de bronnen voor oppositionele eisen binnen ieder stelsel altijd werkzaam zijn en er, ook als oppositie niet wordt toegestaan, zich een 'stuwmeer achter de dam' vormt. Het lijkt echter weinig waarschijnlijk, dat in een enigszins stabiele hegemonie iedere nieuwe/deviante eis met repressie wordt beantwoord: de 'small orbit of telection and repression' is misschien juist vrij groot, zij het dan 'achter de dam': om het peil van het oppositionele stuwmeer laag te houden wordt zowel tolerantie als repressie toegepast, en ook het hegemoniale stelsel wordt geconfronteerd met de keuze tussen repressie en tolerantie – een keuze, die Dahl nu juist specifiek acht voor zijn tweede type, het 'mixed regime'. Dit type, waartoe Dahl de meeste 20e-eeuwse stelsels rekent, treft men aan ofwel bij een zeer vérgaande oppositie (inclusief partijvorming en machtswisseling), binnen het kader van een beperkte participatie (b.v. censuskiesrecht), ofwel bij een stelsel met wijdverbreide participatiemogelijkheid maar met beperkingen op de vérgaandheid van oppositie, met name een verbod op de vorming van facties en oppositiepartijen.

Als voorbeeld van de laatste variant noemt Dahl het huidige Tanzania. Het blijft evenwel onduidelijk, of in een dergelijk stelsel de 'dam' tegen oppositie veel lager is dan in een hegemoniaal stelsel, en zo ja, waarom. Volgens Dahl zou het antwoord op die vraag te vinden moeten zijn in de mate van het niet-toelaten van oppositionele eisen, zij het dan dat hij bij hegemoniale stelsels spreekt van 'repression' (gewelddadig?) en bij de gemengde stelsels van 'limitations' (niet gewelddadig?). Ook de afgrenzing van de gemengde stelsels ten opzichte van de polyarchie lijkt moeilijk te beredeneren, vooral doordat Dahl weer de vage term 'limitations on public contestation' hanteert. Immers, auteurs als Schumpeter³ en Lijphart⁴, en impliciet ook Dahl zelf, zien de polyarchaal-democratische vorm gekenmerkt o.m. door beperkingen, die men zich oplegt in het voeren van oppositie en het uitvechten van conflicten. Dit wordt nog merkwaardiger, wanneer men Dahl ter oplossing van de problemen, waarmee de huidige polyarchaal-democratische stelsels te kampen hebben (ongelijkheid, polarisatie) ziet aanbevelen a) een versterking van een effectieve, buiten de openbaarheid werkende bureaucratie en b) het kalmeringsmiddel bij uitstek, namelijk de pacificatiedemocratie, zoals die in het Nederlandse zuilenstelsel van de jaren 1920-1960 haar vorm kreeg. Daarbij komt dan nog, dat dit stelsel in Nederland sinds

1960 niet zozeer een oplossing alswel een bron voor vele politieke problemen heeft gevormd. Voor een politicoloog van het kaliber van Dahl, die bovendien van mening is dat 'the invention of new institutions for political reconciliation – institutions consistent with democratic goals – should have a high place on the agenda of social scientists' (p. 25), doet het ietwat teleurstellend aan, dat zo snel, op grond van zo weinig up-to-date-informatie een toch niet geheel probleemloos stelsel als de pacificatiedemocratie wordt aanbevolen als 'uitvinding' en 'oplossing'.

Dit alles doet niet af aan het belang van Dahl's stelling, dat voor het polyarchaal-democratische stelsel als essentiële maatstaf moet gelden de hoogte van de dam tegen oppositie, en met name de 'kritieke drempelhoogte', d.i. het toelaten van effectieve oppositie in de vorm van partijorganisatie met de mogelijkheid van machtswisseling. Ook zeer belangwekkend is Dahl's opvatting, dat polarisatie – met name langs economische scheidslijnen – niet alleen voor elk type regime een gevaar vormt, maar ook als patroon van politiek conflict zeer zeldzaam is en in die zin abnormaal: een pluralistisch toneel van belangen en voorkeuren is, althans wanneer de barrières voor politieke expressie laag zijn, de meest natuurlijke situatie, gegeven de multidimensionaliteit van de mens en zijn gevarieerdheid in termen van economische positie, religie, taal, raciaal-ethnische bindingen, opleiding, woonplaats etc.

Bipolair economisch conflict is zeldzaam, diversiteit is regel. Het bevorderen van politieke polarisatie langs economische lijnen vereist dan ook het opwerpen van barrières tegen zeer vele, zo niet de meeste, politieke uitingen, namelijk alle niet-bipolaire, niet-economische. In deze zin kan polarisatie onder het motto 'laat alle bloemen bloeien, mits wit of zwart' als 'ont-democratisering' worden beschouwd. Dahl's opvatting over de diversiteit van oppositievormen vindt alle steun en illustratie in de hierboven vermelde beschouwingen over oppositie in sterk uiteenlopende (voornamelijk niet-polyarchale) stelsels.

Een blik over het boek als totaliteit brengt ons tot een laatste opmerking over de plaats van het begrip oppositie. Bij de analyse van polyarchale stelsels, of meer in het algemeen, van 'open' stelsels (India, Japan) bestaat de neiging om 'oppositie' in eerste instantie te laten samenvallen met het partijstelsel, en wel dát gedeelte daarvan, dat niet aan de regering is. In gesloten, hegemoniale stelsels daarentegen zoekt men oppositie allereerst in de vorm van clandestiene, buiten de wet gestelde dissidente personen, groepen en bewegingen. Het overgrote deel der beschouwingen in *Regimes and Oppositions*, dat immers 'gemengde stelsels' betreft, confronteert ons met de beperkingen van een dergelijk oppositiebegrip, dat 'andersdenkendheid' als enig kenmerk hanteert. Wanneer men namelijk ook de politieke betekenis/effectiviteit in de analyse van oppositie wil betrekken, dan blijkt het formele beeld van de officiële, niet-regerende oppositiepartij, die via het ten val brengen van de regering en het behalen van verkiezingsoverwinningen de regeringsmacht kan/wil overnemen, slechts een zwakke aanduiding te geven van de feitelijke verhoudingen bij de besluitvorming op de diverse regeringsniveaus. In de Japanse politiek (het Japans kent overigens geen equivalent voor de term 'oppositie'), maar ook in het Indiase, Spaanse of Russische stelsel, blijkt beïnvloeding van het regeringsbeleid door 'andersdenkenden' het meest effectief te zijn wanneer een niet-regerende oppositionele groep (in of buiten de volksvertegenwoordiging) aansluiting weet te vinden bij opposities binnen het regeringskamp; soms zelfs blijkt effectieve oppositie uitsluitend binnen de regerende

groep te vinden, in de vorm van facties binnen partijen of bureaucratieën. Opgemerkt hierbij zij overigens, dat de oppositionele rol van militairen in 'gemengde stelsels' weliswaar voor een machtswisseling van groot belang kan zijn, doch niet als blijvende organisatorische factor. Het officieel toelaten van georganiseerde oppositie vergroot de mogelijkheden voor effectieve invloed van dissidenten op de regering weliswaar en leidt ook tot verandering in de rol van de oppositie binnen het regeringskamp, doch hoeft de strategische betekenis van deze laatste niet te verminderen. Haar zeer grote belang voor de politieke effectiviteit van opposities wordt in *Regimes and Oppositions* alom aangetoond en ook al blijft de bijdrage van het boek tot de begrips- en theorieverscherping over politieke oppositie bescheiden, als bron van informatie over de politieke verhoudingen in de talrijke niet-polyarchaal-democratische stelsels heeft het een grote waarde.

Noten

- 1 R. A. Dahl (ed.), *Regimes and oppositions*. New Haven/London (Yale University Press), 1973, 411 p., \$ 15,—.
- 2 R. A. Dahl (ed.), *Political oppositions in western democracies*. New Haven/London (Yale University Press), 1966, 458 p., z.p.
- 3 J. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*. London, 1957, met name p. 291-293.
- 4 A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam (Debussy), 1968, met name hoofdstuk 8 en 9.

William H. Riker and Peter C. Ordeshook, **An introduction to positive political theory**, Englewood Cliffs, N. J., (Prentice-Hall), 1973, -387 p., £ 6,25

Het werk van *Riker en Ordeshook*, 'An introduction to positive political theory', begint met grote verwachtingen te wekken. Het boekomslog suggereert een in wetenschappelijk opzicht revolutionair werk, dat de wetenschap der politiek een fundamenteel ander aanzien zal geven en haar eerst recht tot een wetenschap zal maken. In hun Voorwoord spreken de schrijvers van 'de eerste poging tot de systematisering' van 'axiomatische, deductieve theorie' op het terrein van deze wetenschap. En wie het boek doorbladert wordt getroffen door een veelheid van wiskundige symbolen, formules en vergelijkingen, die een indruk van grote strengheid en nauwkeurigheid wekken.

Het betoog rust op een zg. 'rationaliteitsaxioma' ten aanzien van individueel gedrag, aan de bespreking waarvan Hoofdstuk 2 is gewijd. De schrijvers gaan er, terecht dunkt mij, van uit, dat het politieke proces en het optreden van collectiviteiten daarin uiteindelijk worden bepaald door het gedrag van individuen, en dat de verklaring ervan dan ook gebaseerd zal moeten worden op zekere vooronderstellingen daaromtrent (pp. 33-37) — in dit geval een vooronderstelling van 'rationaliteit'. Dat wil zeggen: mensen worden voorondersteld hun gedragsalternatieven te ordenen naar preferentie (pp. 1, 8) en dat alternatief te kiezen dat het hoogste 'verwachte nut' (p. 20) heeft, d.i., het 'product' van nut of preferentie en de waarschijnlijkheid van het optreden van de betreffende uitkomst, e.e.a. zoals bepaald door het kiezend subject zelf.

Een bezwaar van ondergeschikte betekenis tegen deze formulering is het door

elkaar gebruiken van de termen 'nut' en 'voorkeur': deze laatste duidt een geïnterpreteerde logische relatie aan, de eerste een met behulp van die relatie (maar hoe?) gedefinieerde grootheid. Er wordt voorts niet steeds duidelijk onderscheiden tussen *gedragsalternatieven* en de (verwachte) *uitkomsten* daarvan: worden die alternatieven zèlf naar voorkeur geordend, zoals op p. 1 wordt gesuggereerd, of zijn het de *uitkomsten* ervan die zo gerangschikt worden? Belangrijker is, dat de schrijvers (op p. 10, 46, en verder in het hele boek) plotseling overgaan op een terminologie van 'kosten' en 'opbrengsten', zonder dat deze begrippen worden gedefinieerd in termen van voorkeur en waarschijnlijkheid die aan het rationaliteitsaxioma ten grondslag liggen. Dit is daarom zo belangrijk, omdat het effect op het gedrag van de toenemende waarschijnlijkheid van een 'opbrengst' een geheel andere zal zijn dan van die van een 'offer': in het eerste geval zal het alternatief juist veel aantrekkelijker, in het tweede juist veel *on*-aantrekkelijker worden.

Voor de (wiskundige) taal die in het werk wordt gebruikt zijn de logische eigenschappen van de relaties van dominantie en gelijkheid, zoals geïnterpreteerd in de vorm van voorkeur en indifferentie, maar ook in zulke zaken als grootte-verhoudingen, gewichtsverhoudingen van coalities en de dominantie van imputaties (vgl. H. 5), van doorslaggevend belang. Zij immers bepalen goeddeels wat wij over dergelijke zaken zinvol kunnen zeggen. De behandeling ervan blijft evenwel zeer summier (pp. 16-19). De schrijvers volstaan ermee te vooronderstellen, dat een door voorkeur gedefinieerde ordening transitief en verbonden of compleet is. Zij laten na om de gelijkheids- of indifferentierelatie te definiëren en, veel belangrijker, om regels te geven en operaties te ontwikkelen die ons in staat stellen om met de zo geordende grootheden ook inderdaad te kunnen werken. Wat dit laatste betreft volstaan zij ermee om op grond van een bespreking van *von Neumann en Morgenstern's* bekende methode tot het bepalen van kardinale nuttigheden vast te stellen, dat de voorwaarden daartoe in de studie van politieke verschijnselen veelal zullen ontbreken (m.n. ten aanzien van zulke belangrijke zaken als 'those involving questions of peace and war, personal safety, race, caste, and the like', p. 43), maar in de rest van het boek hun begrippen van nuttigheid, kosten en opbrengsten niettemin als kardinaal meetbare grootheden te beschouwen. Hun formules, vergelijkingen en afleidingen berusten dan ook op het gebruik van de voor dergelijke grootheden inderdaad gedefinieerde gangbare rekenkundige bewerkingen als 'optellen', 'aftrekken', 'vermenigvuldigen' en zelfs 'machtsverheffen'. De grond daaraan ontvalt evenwel wanneer men, zoals de schrijvers zelf ook doen, twijfelt aan de kardinaal-meetbaarheid van nuttigheden in het algemeen. Een bezwaar, dat te meer klemmt, waar dit evenzeer zal gelden ten aanzien van het, door hen in het geheel niet besproken, begrip 'waarschijnlijkheid'. In het algemeen zal het hier gaan om subjectieve-waarschijnlijkheidsschattingen die, behoudens zeer bijzondere gevallen, wel ordinaal maar niet kardinaal meetbaar zullen zijn. En wat moet men dan aan met het 'product' van dergelijke nuttigheden en waarschijnlijkheden? Schrijvers geven daarop geen antwoord en het gevolg is, dat veel van de strengheid van de gebruikte formuleringen illusoir is — niet meer dan een heuristisch hulpmiddel.

Zelfs wanneer wij aan al deze bezwaren voorbij zouden willen gaan, dan blijft het feit, dat het rationaliteitsaxioma op zichzelf nog niet veel meer is dan een lege huls, die nagenoeg niets inhoudelijks bevat met betrekking tot feitelijk menselijk gedrag. Het behelst immers niet meer dan een afspraak omtrent de theo-